

DANIELA
MAJIĆ

052

Utopijska
misao
Virginije
Woolf

danielamajic@yahoo.com

054

— DANIELA MAJRC: Utopijska misao Virginije Woolf

Utopija se u najširem smislu može definirati kao nadilaženje postojećih granica političke misli s ciljem radikalne transformacije društvenoga poretka. Utopistička je misao danas izložena sustavnoj diskreditaciji, što je s jedne strane uvjetovano kolapsom realiziranih utopija⁰¹ 20. stoljeća te izjednačavanja utopizma s istima, a s druge općim trendom u okviru postmodernih teorija. Teze o *smrti utopije* postale su općeprihvaćene krilatice; utopija se doživljava kao još jedna metanaracija, velika priča, totalitarizirajući diskurs, karakteristike koje navodno dokazuju isluženost i izlišnost žanra.

Jedna od tipičnih definicija utopije je “nemogući ideal zamišljenoga društva koji služi poticanju neprekidnog napretka” (Pusić 1998). Definiranje utopije kao nemogućeg ideala s fikcionalnim predznakom zanemaruje činjenicu da su brojne suvremene društvene pojave svojevremeno smatrane utopijskim maštarijama, što naravno ne podrazumijeva da svaki oblik utopizma nužno upućuje na plan praktične provedbe. Idući niz kritika usmjerenih na utopizam tiče se njihova navodno pretjerano determinističkoga karaktera i težnje fiksnim stanjima—utopija V. Woolf, međutim, nije normativna, niti je idilično-konzervativna, naivna maštarija: i u esejistici i u romanima očituju se tekstualna nedeterminiranost i prakse koje narušavaju koherenciju jezika kao autoritativnog falocentričnog diskursa, pri čemu je izbjegnuto didaktičko moraliziranje. “Raščaravanje utopijskog imaginarija ne znači potpuni nestanak utopijske svijesti. Utopijska je svijest sastavni dio zbivanja i upravo u njegovu sklopu ona mijenja svoj oblik” (Kalanj 2004). Očiti neuspjeh liberalnih demokracija govori u prilog tvrdnji da su utopijska promišljanja i pokušaji alternativnih osmišljavanja društvene organizacije danas više nego potrebni.

Zbog alterirajuće lojalnosti V. Woolf prema feminističkom pokretu i povremenim devijacijama od njega (usp. Marcus 2000), iz razmatranja o utopičnosti nemo-

⁰¹ — Tu je više riječ o protuutopijama, ali protuutopijama koje se načinom legitimiranja ispostavljaju kao utopije (usp. Kalanj et al. 2004).

guće je izostaviti polemiku o odnosu feminističke politike i feminističke estetike, tim više što se sam pokušaj harmonizacije tih dviju sfera može okarakterizirati kao utopijski. Felski govori o nemogućnosti feminističke estetike definirane kao normativne teorije literarne forme koja bi se mogla izvesti iz feminističke politike. Pod feminističku estetiku svrstava svaku teorijsku poziciju koja proklamira nužnu ili privilegiranu vezu između ženskoga roda i određene vrste literarne strukture, stila ili forme te navodi da se relacija između feminizma i književnosti ne može adekvatno objasniti u terminima isključivo rodno bazirane analize. Feministička literatura obuhvaća sve one tekstove koji uključuju kritičku svijest o podređenoj poziciji žena i o rodu kao problematičnoj kategoriji, bez obzira kako to bilo izraženo (usp. Felski 1989). Moi pak negira distinkciju između politike i estetike, smatrajući da feminizam mora biti svjestan politike estetičkih kategorija kao i implicitne estetičnosti političkih pristupa umjetnosti (usp. Moi 2002). Slično, Minow-Pinkney (1987) tvrdi da su feministička i modernistička estetika u slučaju Virginije Woolf dva aspekta istog projekta.

Rigidna distinkcija između feminističke politike i estetike nepotrebna je s obzirom da sâm pojam feminizma već sadrži neizostavne političke implikacije, a ni estetika nije politički intaktna. Pritom “repolitizacija estetičke sfere ne znači da se estetičke kategorije trebaju interpretirati kao direktna refleksija interesa politike, niti da je literarno značenje ograničeno na tekuću uporabnu vrijednost za feministički pokret” (Felski 1989:175).

Woolf je u romanima kao i u esejistici naznačila gotovo sva ključna pitanja *prvog vala feminizma*, pritom anticipirajući drugi i treći. Zbog ambivalentnih, često proturječnih konstatacija, kao i zbog problematičnosti jednoznačnog određenja samog pojma feminizma, nemoguće ju je (i nepotrebno) bezrezervno svrstati u bilo koju od feminističkih struja. Iako je naglašavanjem postojanja distinktivne ženske kulture i tradicije povremeno bliska radikalnom⁰² feminizmu u užem smislu, Woolf je izbjegla zapadanje u misticizam i esencijalizam koji su karakteri-

stični za tu struju. Izrazito je kritična prema liberalnom feminizmu, što se očituje u inovativnoj razradi onoga što će nekoliko desetljeća kasnije postati nosivom tezom *drugog vala* feminizma, o *privatnom kao političkom*.

U opusu Virginije Woolf moguće je identificirati utopijske tendencije na trima razinama: na razini teksta/ forme, androginije kao utopijske projekcije te, konačno, socijalne utopije. S obzirom na konstantno cirkuliranje utjecaja i presijecanje domena, stroge granice između tih razina nemoguće je jasno razlučiti.

057

————— UTOPIJSKE TENDENCIJE IMPLICIRANE FORMALNOM ORGANIZACIJOM TEKSTA — Utopijski momenti na razini forme, književnog djela kao tekstualnog artefakta karakteristični su za opus Virginije Woolf, a moguće ih je smjestiti u okvire širih modernističkih tendencija. Minow-Pinkney smatra da su za Woolf feministička i modernistička estetika konvergentne, barem inicijalno, u revoltu spram falocentričnog društva (usp. Minow-Pinkney 1987). Woolf učestalo asocira linearnost i discipliniranje s ekskluzivno muškim svijetom privatnih škola, vojskom i imperijem, što po Whitworthu povezuje odbacivanje linearne forme s kritikom patrijarhata. Estetizacija političkog, identificiranje interesa dominantne moći s apstraktnim idejama kao što je linearnost, omogućile su joj da uvede političke ideje u samu strukturu djela, bez eksplicitnih pripovjedačkih komentara (usp. Whitworth 2000). Riječ je o pokušaju da se analizom suptilnih jezičnih postupaka kojima se proizvodi značenje izdvoje eventualne političke implikacije literarne forme.

Prihvatimo li Paglinu tvrdnju da je zapadna osobnost, glamurozni, ambiciozni, separatistički ego, najtvrdi predmet apolinijskoga stvaranja (usp. Paglia 2001),⁰³ lako

02 — Potrebno je razlikovati feministički radikalizam od *radikalnog feminizma*, struje čija je temeljna postavka revalorizacija i glorifikacija ženske razlike.

03 — Paglia u svojoj analizi polazi sa striktno biologističke pozicije, što kod Woolf nije slučaj.

je uočiti da upravo takvu osobnost Woolf svojim tekstovima destabilizira. Efekt je njezina pisanja negiranje objedinjenoga subjekta koji je nužno maskulin, budući da je simbolički poredak uspostavljen falusom kao fundamentalnim označiteljem. Kako objedinjeni, tetički subjekt održava simbolički poredak, njegova minorizacija omogućuje poniranje u *semiotičko*, utopijsko stanje ljudskosti koje prethodi srastanju u subjekt. Međutim, Minow-Pinkney naglašava da rad Virginije Woolf nikada nije drastično razaranje, već suptilno napuknuće zakona sintakse, odnosno pokušaj da se nagovijesti sfera koja prethodi logici i rasuđivanju (usp. Minow-Pinkney 1987), što je, uostalom, preduvjet nužnom minimumu komunikabilnosti književnoga djela.

Jedna od čestih karakteristika opusa Virginije Woolf nepostojanje je strogog, autoritativnog, sveznajućeg pripovjedača; naglasak je na nehijerarhijskom principu decentralizacije teksta, kao i decentralizacije autorstva/autoriteta⁰⁴ nad tekстом. Odbacivanjem humanističkoga kreatora—boga—u odnosu prema svijetu te autora u odnosu prema tekstu, naglašava Moi, odbacuje se metafizički esencijalizam patrijarhalne ideologije koja veliča Boga/Oca/Falus kao svoje transcendentalno označeno. U isticanju subverzivnosti V. Woolf, Moi se poziva na tezu Julije Kristeve da se fragmentacija simboličkoga jezika u modernističkoj književnosti može tumačiti kao ekvivalent socijalne revolucije, te da je subjekt koji želi uzdrmati simbolički poredak istovremeno u poziciji revolta spram socijalnog sistema. Uzmu li se u obzir legislativni i socijalizirajući aspekti jezika, uloga jezika u reprodukciji i kristalizaciji socijalnih normi i institucija, takva analogija doima se poprilično uvjerljivom, neovisno o tome koliko je taj tip revolta politički učinkovit na širem socijalnom planu. Modernistička je književnost sa svojim pomacima, elipsama, prekidima i, naizgled, nedostatku logičke konstrukcije, način pisanja u kojem se ritmovi tijela i nesvjesnog uspijevaju probiti kroz racionalne utvrde konvencionalnog socijalnog mišljenja. Budući da Kristeva vidi takvo konvencionalno mišljenje kao strukturu koja održava

va cjelinu simboličnoga poretka, tj. sve socijalne i kulturne institucije, fragmentacija simboličnog jezika nagoviješta totalnu socijalnu revoluciju. Postoji praksa pisanja koja je po sebi revolucionarna, analogna spolnoj i društvenoj transformaciji, te kao takva testira mogućnosti transformacije simboličnoga poretka ortodoksnog društva iznutra, pri čemu revolucionarni potencijal subjekta nije definiran biološkim spolom (usp. Moi 2002). Moi smatra da odbijanje Virginije Woolf da se u esejistici, kao i u većini romana, posveti tzv. racionalnim ili logičkim formama pisanja indicira sličan prekid sa simboličnim jezikom. Felski, međutim, tvrdi da teorija J. Kristeve ne rješava adekvatno problem odnosa između književnosti i feminističke politike, jer se ne može dokazati da je nešto inherentno feminino ili feminističko u eksperimentalnom pisanju kao takvom, te kritizira tendencije da se lingvistička subverzija identificira s femininom⁰⁵ (usp. Felski 1989). Moi pak odbacuje opoziciju politike i estetike kao nezadovoljavajuću, uz tvrdnju da analiza J. Kristeve omogućuje sofisticiranije razumijevanje Virginije Woolf, lociranjem politike njezina pisanja izravno u njezine tekstualne prakse (usp. Moi 2002).

Semiotičko se tumači kao mjesto privilegiranog kontakta s majčinim tijelom, no fantazmatska se majčinska figura ne može reducirati na femininost iz jednostavnog razloga što opozicija između maskulinog i femininog ne postoji u prededipskoj fazi. Svako osnaživanje semiotičkog, koje ne poznaje spolnu razliku, mora voditi oslabljivanju tradicionalne rodne podjele, a ne osnaživanju tradicionalnog shvaćanja femininosti (usp. *ibid.*). Na sličan se način može tumačiti to što Kristeva negira *žensko pismo* koje bi bilo inherentno feminino ili žensko, te tvrdnja da nam ništa u sadašnjim ili prošlim publikacijama žena ne dozvoljava da ustvrdimo kako žensko pismo

04 — Etimološku vezu koncepata autorstva i autoriteta naglašavaju Edward Said, te Gilbert i Gubar (usp. Gjurgjan 1983).

05 — S obzirom na suženo značenje termina *ženstveno* u hrvatskom jeziku, u tekstu će se koristiti termin *feminino* kao pojam koji objedinjuje kulturne asocijacije vezane za ženski rod.

postoji. Kristeva ne iznosi teoriju femininosti ili ženskosti, već teoriju marginalnosti, subverzije i disidentstva. Dok su žene marginalizirane patrijarhatom, njihova se borba može tretirati na isti način kao bilo koja borba protiv centraliziranih struktura moći (usp. *ibid.*).

Subverzivnost forme i narušavanje koherencije označiteljskih sustava nije karakteristika isključivo ženskoga književnog stvaranja. Radikalna je estetika svojstvo različitih iskustava marginalnosti, pa tako i ženskih. U tom je smislu *semiotičko* karakteristično za bilo koji oblik literarnoga disidentstva (koje, naravno, ne mora nužno biti vezano uz avangardističke i modernističke tendencije). Tumači li se feministička estetika na ovaj način, pitanje kako locirati rod u tekstu postaje suvišno; feminističke strategije nisu svojstvo, niti se tiču isključivo žena.

Felski kritizira tendenciju ukidanja distinkcije između lingvističke marginalnosti, odnosno literarnih praksi avangarde, i socijalne i kulturne marginalizacije utjelovljene u statusu žena, te istupa protiv *metafizike tekstualnosti* koja počiva na slaboj homologiji između literarne i socijalne domene: književne forme mogu poprimiti različita značenja u relaciji s promjenjivim kulturnim perspektivama (usp. *ibid.*). Ona pak prenaglašava razliku između jezične i socijalne sfere, zanemarujući značaj diskurzivnih praksi pri konstituiranju socijalne sfere, odnosno simboličnog posredovanja društvenog. Jezik, simbolični poredak i sama reprezentacija omogućeni su potiskivanjem žene (usp. *Moi 2002*), kao što su i društvene institucije konstituirane sustavnim, a ne sporadičnim, isključivanjem žene. Prvotno se potčinjavanje i na simboličnoj i na socijalnoj razini događa istovremeno: prvobitna represija i prvobitno nametanje autoriteta—subjekcija nužna za subjektivaciju. U tom je smislu *semiotičko* utopijsko mjesto prije prvog potčinjavanja, mjesto koje prethodi srastanju u, po definiciji, uvijek već potčinjeni subjekt. Minow-Pinkney navodi da modernistički tekstovi, kršeći pozicionalnost, mogu konstituirati teren za novi oblik subjekta i diskursa; bez transformacije subjekta neće biti revolucije ni na sociosimboličnoj razini. Jedino proi-

zvodnja drukčijeg subjekta može donijeti nove socijalne odnose (usp. Minow-Pinkney 1987). Kristeva izbjegava pitanje stvara li razorna snaga semiotičkog permanentno revolucionarno polje ili se reintegrira u koherentan simbolični sustav unutar kulturnih institucija. Modernističko kršenje konvencija i samo postaje konvencija: defamilijarizirajući efekt teksta neumitno je iscrpljen kad počinje utjelovljivati novu estetsku normu na razini produkcije i recepcije. Kanonizacija dovodi do neutralizacije rušilačke snage modernizma. (usp. Felski 1989). I Johnson modernizmu V. Woolf pridaje ambivalentne značajke: smatra da modernistička estetika smješta slobodu u prostor literarnoga teksta, te da može imati i kompenzatorsku i kritičku funkciju (usp. Johnson, cit. prema Felski 1989).

“Politička značenja ženskih tekstova ne mogu se promišljati aprioristički, apeliranjem na inherentnu vezu između roda i specifičnih lingvističkih ili književnih formi, već povezivanjem različitih formi ženskoga pisanja s kulturnim i ideološkim procesima književne produkcije u povijesno specifičnom kontekstu” (ibid.: 48). Ne postoji esencijalna veza između roda i žanra. Sa sličnog stajališta polazi i pripovjedačica u *VLASTITOJ SOBI* pitajući se zbog čega su žene najčešće pisale romane, te povezujući tu pojavu s klasnim statusom i socioekonomskim prilikama spisateljica. Pritom ne ostaje na sociologijskom redukcionizmu, te ustvrđuje da su sve dotadašnje književne oblike, pa i sam jezik, stvorili muškarci “iz svojih potreba, za svoje namjene.(...) Ali sve su starije književne forme bile već zadane i očvrsnule do trenutka kada je ona postala piscem. Samo je roman bio dovoljno mlad da se pokori njenim rukama. To je možda jedan od razloga zašto je pisala roman” (Woolf 2003:79). Ako, dakle, i postoji veza između roda i žanra, ona je striktno povijesno uvjetovana.

Felski smatra da su političke implikacije modernizma ambivalentne: shvaćanje teksta kao privilegiranoga i subverzivnoga mjesta koje potkopava istinu i identitet ima potencijalnu tendenciju ograničavanja direktnog političkog djelovanja, prije svega zato što pretpostavlja odvajanje sfere umjetnosti od sfere svakodnevnih soci-

jalnih praksi (usp. Felski 1989). Felski pritom previđa da je upravo svakodnevnica povlaštena tema modernističkih tekstova. Nasuprot tome, Minow-Pinkney ističe da je tipična modernistička praksa struje svijesti pokušaj povezivanja individualne svijesti i svijeta, što rezultira efektom kontinuirane nedeterminiranosti i nerazlučivosti tih dviju sfera (usp. Minow-Pinkney 1987).

Minow-Pinkney motive parka i domjenka u *GO-SPODI DALLOWAY* smatra "mini-utopijama osjetila" jer istovremeno omogućuju udaljavanje od svakodnevnih preokupacija, ali predstavljaju i područja libidinalne populstljivosti (usp. *ibid.*). Paglia upućuje na dubinsku strukturu pojedinih odlomaka V. Woolf: "pretjerani ili neočekivani događaj zbiva se unutar strogih okvira konvencije, ali incident ne izaziva reakcije, osim nijemih. (...) Energija preusmjerena s djelovanja utječe u društvenu strukturu trenutka, što se osjeća arhitektonski čvrsto, s vibracijama javne snage" (Paglia 2001:440). U tom slučaju potisnuti socijalni elementi dobivaju destabilizacijsku funkciju i na razini forme, kao i na razini književnog imaginarija, ali semiotičko ostaje čvrsto integrirano sa simboličkim.

——— ANDROGINIJA KAO UTOPIJSKA PROJEKCIJA — Androginja se kao utopijska projekcija ne može promatrati izdvojeno od socijalne i tekstualne sfere; u slučaju Virginije Woolf upravo androginja otvara prostor medijacije među tim sferama, a najeksplicitnije je i najproturječnije izražena u *VLASTITOJ SOBI*. Minow-Pinkney smatra da su za Woolf estetička inovacija i feministička uvjerenja duboko međupovezani, te da pojam androginije posreduje među tim strategijama (usp. Minow-Pinkney 1987).

Arhetipsko značenje androginije Marjanić definira kao stapanje spolova u novu apolarnu svijest, te ističe da su književnici koristili figuru androgina kao simbol vlastita društvenog programa s različitim značenjima: kao topos u kojemu je ostvarena mogućnost artikulacije društvenoga pojedinca (i žene i muškarca), kao simboličnu osudu univerzalnoga koncepta pojedinca što ga prokla-

mira liberalizam, kao utopijsko utjelovljenje usklađenosti među spolovima, te kao meditaciju o prirodi pojedinca u društvenom svijetu (usp. Marjanić 2005). Iz navedenoga je uočljivo da je koncept androginije višesmislen i problematičan te da se može tumačiti i koristiti za najrazličitije strategije, od propitivanja i destabiliziranja tradicionalnih rodni uloga, do definiranja androginije kao fuzije suprotnosti u regresivnu homeostazu.

U VLASTITOJ SOBI najbolje dolazi do izražaja ukrašavanje spolne i tekstualne politike V. Woolf, pri čemu se upravo koncept androginije postulira kao idealno stanje kreativnog uma. Pišući o stvaralaštvu žena, pripovjedačica u VLASTITOJ SOBI ističe: "Ta se stvaralačka snaga uvelike razlikuje od stvaralačke snage muškaraca. Bilo bi šteta kad bi žene pisale poput muškaraca, ili živjele poput muškaraca, ili izgledale poput muškaraca jer se pokazuje kako su i dva spola nedovoljna (...)." (Woolf 2003:89). S druge strane naglašava da je "za svakoga koji piše pogubno misliti na svoj spol. Pogubno je biti isključivo muškarac ili isključivo žena: valja biti muško-žensko ili žensko-muško. Za ženu je pogubno (...) ako na bilo koji način govori svjesno kao žena" (ibid.:105). Pitanje je kako pisati *kao žena*, ne imajući pritom svijest o vlastitom spolu. Na tu kontradikciju upućuje i Minow-Pinkney (1987) konstatirajući da Woolf zagovara specifičnost feminine rečenice, dok na drugom mjestu upozorava da je fatalno za bilo koga tko piše razmišljati o spolu. S jedne strane Woolf negira ono što bi se uvjetno moglo nazvati *ženskim pismom*, a s druge naizgled zagovara upravo to. Ipak, smjesti li se ta, gotovo manifestna proklamacija u širi kontekst, moguće ju je tumačiti i kao iskorak iz (muške) književne tradicije u modernističkom smislu.

Njezin koncept androginije osporavaju brojne feminističke kritičarke. U tom je smislu posebno kritična Elaine Showalter koja njezin ideal androginije smatra eskapizmom, načinom da se izbjegne konfrontacija sa obitelji, čitateljima, društvom. "U verziji ženskog esteticizma i androginije koju nam daje V. Woolf, seksualni identitet je polariziran, a svi uznemirujući, mračni i moćni aspekti

063

ženskosti projicirani su na muškost". Nadalje, Showalter androginiju vidi kao strateško povlačenje, psihološki i teorijski produžetak materijalne reforme implicirane privatnom sobom (Showalter, cit. prema Eagleton 1991:25 i 28). Ono što VLASTITA SOBA materijalnom intervencijom implicira nije strateško povlačenje, već svijest o nužnosti materijalne lokacije pojedinca/ke.

Za razliku od Showalter, Marjanić androginiju vrednuje pozitivno, te tvrdi da je u ideji transrodnosti kao utopijske projekcije u budućnost moguće promatrati jedno radikalno *ne* sadašnjosti koja još uvijek ne ostvaruje mogućnost pravnoga i političkoga statusa za sve oblike života (usp. Marjanić 2005). Slično, i Moi smatra da je androginija V. Woolf dekonstrukcija spolnog identiteta i dualnosti maskulino-feminino, a ne njihovo razrješenje u objedinjeni, spolno-transcendentni holizam. Odbacivanje homogenosti i realizacija ove paradoksalno heterogene harmonije njezin je cilj u razradi utopijskog koncepta androginije. Njezina androginija uključuje dijalektiku simboličnog i semiotičkog, te nikad radikalno ne razara simbolično i pripadajući mu tetički subjekt (usp. Minow-Pinkney 1987), što je karakteristika i njenih formalnih tekstualnih strategija.

Paglia smatra da je androginija poništenje muške koncentracije i projekcije (usp. Paglia 2001). Upravo je u toj činjenici sadržana subverzivna snaga njezina decentriranog, raspršenog, androginijskog subjekta, koji negira i destabilizira ne samo binarne opozicije muško-žensko, već i maskuline principe projekcije, kulminacije i linearnoga napretka, bez obzira radi li se o tekstualnim ili socijalnim praksama. Androginija je prijetnja simboličnom ili, terminima J. Kristeve, dobro "podmazanom poretku komunikacije, dakle društvu" (usp. Minow-Pinkney 1987).

Iz same je složenice uočljivo da koncept androginije u arhetipskom smislu pretpostavlja neki oblik združivanja već postojećih rodničkih identiteta, muškog i ženskog, pri čemu elaboracije tipova tog spajanja mogu biti raznovrsne. Androginija se može tumačiti kao aseksualnost koja rezultira neproduktivnom, sterilnom, gotovo mehaničkom dualnošću. Međutim, Minow-Pinkney naglašava

va da ideal androginoj uma nije aseksualnost, već prije konstantna alteracija onkraj kulture i znaka (usp. *ibid.*). Destabilizacijsku funkciju može poprimiti ako se tumači ne kao stapanje spolova, već kao neopterećeno preuzimanje psihosocijalnih funkcija i akcija kulturno pripisanih određenom spolu. Lily Briscoe predstavlja subjekt koji dekonstruira opoziciju ne obazirući se na definicije spolnog identiteta u koje je društvo nastoji konformirati, što je, po Moi, ključno za koncept androginije kakav nam nudi V. Woolf (usp. Moi 2002). Stephen Heath smatra da androginija optimalno može funkcionirati kao početak alternativne reprezentacije, kao otpor fiksiranom spolnom redu, ali s druge strane može funkcionirati i kao potvrda te fiksnosti, kao strategija u kojoj su razlike neutralizirane u okviru danog sistema identiteta—muškog i ženskog (Heath, cit. prema Minow-Pinkney 1987).

“Egoizam je androginov razlog postojanja. Samodostatna bića nikog i ništa ne trebaju” (Paglia 2001: 355). Upravo ta egoistična, individualistička crta androgina predstavlja prijatnu društvenom poretku; androgin u svojoj samodovoljnosti i indiferentnosti odbija sudjelovati u društvenoj igri, za što je primjer Orlandoova višestoljetna osamljenost. Raitt ističe da Orlando uzdrma očekivanja o legitimnoj strukturi života, o ritualima kao što su rođenje i brak, a koji bi navodno trebali garantirati spol (usp. Raitt 1997). Minow-Pinkney smatra da su diskontinuitet vremena i fragmentacija sebstva u romanu međupovezani: koncept androginije u ORLANDU realiziran je metonimijski, kao što se i sam narativ užurbano premješta i geografski i temporalno. Temporalni diskontinuitet koji Orlando živi povezan je s bivanjem ženom, i time izvan povijesti; takav identitet odbija mogućnost totalizirajuće povijesti kao teleologije. Androginija u Orlando nije razrješenje suprotnosti, već ubacivanje obaju spolova u metonimijsku konfuziju rodova: Orlando živi alternaciju (usp. Minow-Pinkney 1987). Raitt tumači da se šale o rodu u ORLANDU koriste kako bi se izrugivalo biografiji, povijesti i pravilima zapadnog društva, te da se time radikalno subvertira koncept biografskog identiteta i biološkog jedinstva (usp. Raitt 1997).

————— SOCIJALNA UTOPIJA — Harold Bloom u djelu THE WESTERN CANON izražava čuđenje činjenicom da itko može VLASTITU SOBU ili TRI GVINEJE smatrati političkom teorijom. On feminizmu V. Woolf ne negira određenu snagu, ali ga opisuje, ne kao skup ideja, nego kao smotru percepcija i senzacija (usp. Bloom 1996). Ukoliko pod pojam politike svrstamo sve strategije, bilo socijalne, bilo tekstualne, kojima je cilj analiza odnosa moći i njezine (re)distribucije u društvu, političnost Virginije Woolf zaista je teško previdjeti. Carole Pateman, jedna od najznačajnijih revizionistkinja teorija društvenog ugovora osvrće se upravo na TRI GVINEJE u kritici uporabe pojma patrijarhata (usp. Pateman 2002). Kod Blooma je očito riječ o pokušaju pacifikacije njezinih radikalnih političkih ideja, te o njegovanju romantizirane slike Virginije Woolf kao apolitične esteticistkinje. Iako je sociokulturni kontekst njezina djelovanja postavljao bitno drukčije zahtjeve feminističkom pokretu od današnjih (recentno izboreno pravo glasa, borba za pristup profesijama...), ona se u VLASTITOJ SOBI i TRIMA GVINEJAMA dotakla gotovo svih, i danas relevantnih tema feminističke politike, od kritike dihotomije privatno-javno, preko kritike bratskog društvenog ugovora, do nagovještaja shvaćanja performativne prirode roda.⁰⁶

×

Gjurgjan tvrdi da tek oslobođeni patronizirajućeg utjecaja gospođe Ramsay i njezine suptilne feminine tiranije koja održava falocentrički poredak, ženski likovi u romanu K SVJETIONIKU iznalaze svoj *vlastiti falus*, a falocentrički se poredak potkopava (usp. Gjurgjan 1983). To je problematična tvrdnja imamo li na umu da se, ukoliko žene nalaze svoj *vlastiti falus*, falocentrički poredak očito ne potkopava. Sama činjenica da žene preuzimaju maskuline simbole moći ne utječe na strukturu falocentričkoga poretka. Na sličan način Woolf u TRIMA GVINEJAMA analizira maskuline simbole i demonstracije moći, tvrdeći da će se malo toga promijeniti pristupe li žene bezrezervno tim pojava-

ma; svrha feminističke borbe nije bezuvjetno postizanje ravnopravnosti, već postizanje ravnopravnosti utemeljene na radikalno drukčijim načelima.

U TRIMA GVINEJAMA utopijska se strategija Virginije Woolf približava anarhističkoj i anarhofeminističkoj tradiciji, ne samo zbog eksplicitnog apatrizma pripovjedačice, već i uvidom da je feministička borba samo jedna od mnogih, da je potrebno analizom zahvatiti društvene strukture koje nadilaze rodne okvire, te da je ženska emancipacija uistinu tragedija⁰⁷ ukoliko se ostvari/ostvaruje unutar postojećih socijalnih odnosa. Marjanić napominje da utopija u anarhističkim strategijama označava mjesto, društvo koje još nije realizirano, a ne “mjesto kojeg nema” (usp. Marjanić 2005). Očit je pomak s tumačenja utopije kao morovskog ne-mjesta ka blohovskom još-nemjestu. U TRIMA GVINEJAMA, tekstu u kojem su feminističke ideje iznesene najeksplicitnije, očituje se tradiranje feminističke teorije koja ima korijene u anarhističkim, socijal-utopističkim i komunitarijanskim pokretima 19. stoljeća, a ne isključivo, kao što se često ističe, u teorijama liberalizma.

Ono što su suvremenici Virginije Woolf, kao i brojni suvremeni kritičari, tumačili kao naivno politikantstvo⁰⁸ zapravo je mnogo radikalniji i sveobuhvatniji uvid u same izvore nejednakosti; umjesto površne dnevno-političke društvene kritike, u TRIMA GVINEJAMA Woolf analizira same konceptualne okvire koji su omogućili ustoličenje logike dominacije, čija se struktura ne mijenja bez obzira na područje primjene.

“Definirati rod kao primarno objašnjenje svih socijalnih veza, govoriti o muškom i ženskom u apstraktnim

06 — Rečenica “Koliko često se neko djelo mora izvesti prije no što postane tradicijom, a time i časno.” (Woolf 2004:58) neodoljivo podsjeća na koncept performativnosti Judith Butler, odnosno ideju o konstituiranju roda repetitivnim izvođenjem činova. (usp. Butler, Judith (2000) NEVOLJE S RODOM. Zagreb: Ženska infoteka.)

07 — O “tragediji ženske emancipacije” piše Emma Goldman u knjizi ANARHIZAM I DRUGI OGLEDI (2001) Zagreb: DAF

08 — O reakcijama njezinih suvremenika na TRI GVINEJE više u BLACK (2004)

i ahistorijskim terminima je kontraproduktivno za feminizam jer takva razmatranja ne mogu ponuditi rješenje za promjenu postojećih rodnih nejednakosti” (Felski 1989:59). Pripovjedač/ica u ORLANDU u jednom trenutku konstatira kako nema veće ludosti ni u muškaraca, ni u žena, no što je ponositi se vlastitim spolom (Woolf 2000:127). Slične se izjave mogu naći i u VLASTITOJ SOBI i u TRIMA GVINEJAMA, iza čega stoji svijest o tome da kategorija žena označava još jednu *zamišljenu zajednicu*. No, iako žene kao zamišljena zajednica nisu homogena skupina, ipak je potrebno održati terminološku jednadžbu zbog zajedničkog iskustva podređenosti utemeljenoga na identičnom principu—*bivanju ženom*. Također, iluzorno je smatrati da se naglašavanjem klasne, rasne, seksualne i inih determinanti može obuhvatiti cjelovita slika žene. Nira Yuval-Davis (2004) napominje da upravo povijesne strukture dominacije određuju koje će se razlike smatrati društveno i politički važnima, a koje ne. Upravo se za podrijetlom i povlaštenom klasnom pozicijom Virginije Woolf često posezalo kako bi se diskreditirao njezin socijalni i tekstualni angažman. Primjerice, Showalter sugerira da je Woolf kao ženi iz gornje srednje klase nedostajalo nužno negativno iskustvo da bi se mogla okarakterizirati kao uvjerljiva feministička spisateljica (cit. prema Moi 2002). No, pripovjedačica u TRIMA GVINEJAMA (kao, uostalom, i sama Woolf) svoje je pozicije itekako svjesna, tako da se smješta u proizvoljnu klasnu kategoriju “kćeri obrazovanih muškaraca”, uz obrazloženje: “Očito je, ako naziv ‘buržuj’ pristaje njezinu bratu, neizmjereno pogrešno primijeniti ga na onu koja se od njega tako temeljito razlikuje kad je riječ o dva najistaknutija obilježja buržoazije: kapitalu i okolini.” (Woolf 2004:53)

Gilbert i Gubar ističu kako su optužbe za snobizam i nedostatak realizma posljedice ključne kontradikcije: Woolf s jedne strane predlaže vlastitu sobu i 500 funti godišnje, a s druge siromaštvo i jednakost (usp. Gilbert i Gubar 1994). Najrašireniji od raznovrsnih antiutopijskih argumenata je “realistički” pristup, koji upućuje na protu-

rječnu prirodu brojnih utopija zbog čega se smatra da ne zaslužuju ozbiljno razmatranje. Odbacujući takvu poziciju, Neusüss shvaća kontradikcije u utopijama kao opravdanje njihove socijalne kritike: upućujući na represivne efekte socijalnih struktura koje su ih potakle, utopijske pukotine i nekonzistentnosti ukazuju na sveprožimajuću prirodu autoritativne ideologije. Utopijski projekti uvijek će biti obilježeni konfliktima i proturječjima. (usp. Neusüss, cit. prema Moi 2002). Osim toga, proturječja, negirajući determinizaciju i totalitarizaciju, ostavljaju prostor za procesno osmišljavanje utopije. “Realizam i utopizam dva su koegzistentna modusa ljudskog iskustva, dva interaktivna potencijala povijesnog djelovanja” (Kalanj 2004). Pobijanje utopizma problematičnom kategorijom realnosti neprimjereno je jer je utopija za samu realnost konstitutivna u smislu određivanja njezinih granica, te upućivanja na mogućnost njihova nadilaženja.

U TRIMA GVINEJAMA se kroz utopijski tipičnu ideju *konačnoga cilja*—sprečavanja rata, provlači ideja radikalne društvene transformacije uočavanjem strukturne analogije svih oblika opresije. Black ističe kako u toj knjizi glavna meta Virginije Woolf nije rat, koji je samo produkt sistema moći i dominacije s korijenima u rodnoj hijerarhiji, te da je centralni argument TRIJU GVINEJA povezivanje privatnog, kućnog fašizma s javnim: edukacijska i profesionalna struktura javnog života, koje isključuju žene, intrinzično su hijerarhijske i opresivne te sukladno tome glavni uzroci rata. Nasilje, čak i u najekstremnijem obliku, međunarodnom ratu, samo je simptom ili dimenzija hijerarhije, dominacije koja prožima sve socijalne odnose (usp. Black 2004). Govoreći o javnom svijetu kompetitivnosti, dominacije i paradiranja, pripovjedačica zaključuje da je upravo iz tog svijeta privatna kuća preuzimala načela (Woolf 2004:23).

Pateman navodi da Woolf oslikava javni svijet kao mozaik muških klubova, muških ili bratskih saveza povezanih interesima koji su im zajednički kao muškarcima u njihovoj jurisdikciji nad ženama. Uvjeti bratskoga pakta i

patrijarhalni kriteriji sudjelovanja u javnom svijetu utjelovljeni su kako u strukturi radnog mjesta tako i u strukturi države (usp. Pateman 2000). U TRIMA GVINEJAMA pojam patrijarhata redefiniran je u smislu C. Pateman kao dominacija udruženih sinova: “Nikad ne prestanimo razmišljati—kakva je to ‘civilizacija’ u kojoj smo se našle? Kakve su to ceremonije i zašto bismo u njima morale sudjelovati? Kakve su to profesije i zašto bismo morale putem njih zarađivati? Kamo nas, ukratko, vodi ta povorka sinova obrazovanih muškaraca?” (Woolf 2004:97). S obzirom da je građansko društvo definirano u opreci spram žena, te da je isključivanje žena sama baza njegova konstituiranja, pitanje je kako pod tim uvjetima ostvariti ravnopravnost. U TRIMA GVINEJAMA odlazi se dalje od izražavanja neslaganja s (hipotetičkim) pristankom na pravila društvene igre: predlaže se radikalni opoziv društvenoga ugovora odbacivanjem principa na kojima je izgrađen, upravo od strane onih koji su tim ugovorom prešućeni. Predlaže se odbijanje takvih uvjeta, nepristanak, nesudjelovanje u procesijama, bilo vjerskim, bilo profesionalnim ili političkim.

Postavlja se pitanje kako djelovati: “napisati pismo, uključiti se u određeno društvo, darovati novac, (...) jeftin je način da se umiri ono što bi se prikladno moglo nazvati savješću.” (ibid.:15). Već je tada uočen problematičan i bitno ograničavajući položaj onoga što se danas naziva nevladinim sektorom, ili eufemistički, civilnim društvom. Nasuprot birokratiziranosti i visokoj hijerarhiziranosti onovremenog (kao i suvremenog), nazovimo ga tako, NGO-a, pripovjedačica predlaže osnivanje *društva autsajdera* “bez ureda, sastanaka, vođa, hijerarhije, odbora, tajnika” (ibid.:162). Kao načini za ostvarenje tog cilja preporučuju se “ravnodušnost, siromaštvo, izrugivanje, sloboda od nestvarnih odanosti starim školama, starim crkvama, starim obredima, starim državama” (ibid.:115). Black smatra da ravnodušnost ovdje znači neutralnost u akciji, izbjegavanje i potpore i opozicije (usp. Black 2004), zanemarujući činjenicu da sam nepristanak zahtjeva mobilizaciju određenih napora, te time uvelike nadilazi principe arkadijske pasivnosti.

Demonstrativno spaljivanje riječi feminizam, koje se rado tumači kao konačno odricanje od feminističko-ga pokreta od strane V. Woolf, sukladno je s odbijanjem nestvarnih odanosti i smještanjem feminističke borbe u širi kontekst, kao i sa sviješću o opterećenosti pojma: “pri- znajmo, dakle, da nijedna riječ ne opisuje tu silu koja se u devetnaestom stoljeću suprotstavila sili očeva” (Woolf 2004:200).

Nadalje, pripovjedačica istupa protiv apoteoze profesionalizma i neupitnosti obrazovanja, te predviđa što bi se dogodilo kad bi žene na isti način pristupile profesijama: “Ako na isti način obavljamo profesije, nećemo li za koje stoljeće biti jednako posesivne, jednako ljubomorne, jednako ratoborne, na isti se način slagati s presudom Boga, zakona, prirode i imetka?” (ibid.:101). Kao fašistički se ne karakteriziraju samo razvikani diktatori, već pred- stavnici i sudionici svih onih institucija koje se smatra- ju temeljima društva, a kritika ne zaobilazi ni instituciju obitelji. Fašizam nije jednokratna povijesna nepogoda već se, kao i njegova inačica zvana patrijarhatom, perpetuira svakodnevnom praksom.

U knjizi je iznijeta analiza načina na koji država i slične tvorevine tretiraju ženski rod, uz zaključak: “Što ta ‘naša zemlja’⁰⁹ znači meni autsajderu? (...) Jer, reći će aut- sajderica, ja kao žena zapravo nemam zemlje. Kao žena ja ne želim imati zemlju.” (ibid.:165). Pridoda li se tome nazivanje Engleske tiranijom, štoviše, fašizmom, posta- je jasno zašto se tako bespoštedna kritika nije smatrala primjerenom osjetljivoj i nestabilnoj književnici iz blum- zberijevske enklave te zašto su TRI GVINEJE izazvale toliko osporavanja.

Tekst, koji formalno i tematski nadilazi okvire antiratnog pamfleta, također prekoračuje granice između fikcije kao izmišljotine i činjenica kao onoga što se nadaje kao povijesno, potkrepljujući zamišljeno pismo fakto- grafijom, onime što pripovjedačica naziva “neprerađe-

⁰⁹ — Iz konteksta je očito da pripovjedačica pod pojmom zemlja/domovina podrazumijeva ono što se danas naziva nacijom-državom.

nom poviješću”. Pritom tekstu daje element povijesnosti i dokumentarnosti, istovremeno parodirajući povijest od strane žene isključene iz povijesnog. Sličan je postupak parodiranja povijesti/povijesnosti, dodatno radikaliziran, korišten i u ORLANDU.

×

072

Bilo da je riječ o utopiji kao književno-filozofskom žanru, ili o utopizmu kao pojavi koju je moguće identificirati i u drugim oblicima tekstualnih i socijalnih praksi, utopija je uvijek kritika, neovisno o tome definira li njezinu subverzivnost forma, sadržaj ili recepcijski kontekst. Od semiotizacije simboličnog, razbijanja linearnosti i modifikacije statusa subjekta, preko destabiliziranja roda, do eksplicitnih uputa za društvenu transformaciju, utopizam se u čitavom opusu Virginije Woolf očituje kao pojava na granici političkog i književnog. “Muškarac svijetu gleda ravno u lice, kao da je napravljen upravo za njega i po njegovoj volji. Žena na njega baca pogled sa strane, suptilan i lukav, čak sumnjičav” (Woolf 2000:147). Virginia Woolf pokazala je da *pogled sa strane*, pogled izmještenoga subjekta, ponekad može biti i prednost.

— LITERATURA —

- Black, Naomi (2004) *VIRGINIA WOOLF AS FEMINIST*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Bloom, Harold (1996) "Woolf's *Orlando*: Feminism as the Love of Reading". U: *THE WESTERN CANON*. London: Mcmillan.
- Eagleton, Mary, ur. (1991) "Elaine Showalter and Toril Moi". U: *FEMINIST LITERARY CRITICISM*. London i New York: Routledge.
- Felski, Rita (1989) *BEYOND FEMINIST AESTHETICS*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Gilbert, Sandra M. i Susan Gubar (1994) "What is the Meaning of the Play? Virginia Woolf and the History of the Future". U: *NO MAN'S LAND. THE PLACE OF THE WOMAN WRITER IN THE TWENTIETH CENTURY*. New Heaven i London: Yale University Press.
- Gjurgjan, Ljiljana Ina (1983) "Dvoznačnost funkcije mita domaćeg anđela u romanu K SVJETIONIKU Virginije Woolf". *REPUBLIKA*, 11–12:156–162.
- Kalanj, Rade et. al. (2004) *UTOPIJSKE VIZIJE*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Marcus, Laura (2000) "Woolf's feminism and feminism's Woolf". U: Roe, Sue i Sellers, Susan (ur.) *THE CAMBRIDGE COMPANION TO VIRGINIA WOOLF*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marcus, Laura (1994) "Woolf, Strachey and the New Biography" U: *AUTO/BIOGRAPHICAL DISCOURSES*. Manchester i New York: Manchester University Press.
- Marjanić, Suzana (2005) "Transrodnost (i transvrsizam) i kao utopijska projekcija". Zagreb: *FILOZOFSKA ISTRAŽIVANJA*, 25–4 Str. 849–862.
- Minow-Pinkney, Makiko (1987) *VIRGINIA WOOLF AND THE PROBLEM OF THE SUBJECT: *Feminine Writings in the Major Novels**. Brighton: The Harvester Press.
- Moi, Toril (2002) *SEXUAL/TEXTUAL POLITICS*. London i New York: Routledge.
- Paglia, Camille (2001) *SEKSUALNA LICA*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Pateman, Carole (2000) *SPOLNI UGOVOR*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Pusić, Vesna (1998) "Utopije". U: *DEMOKRACIJE I DIKTATURE*. Zagreb: Durieux.
- Raitt, Susanne (1997) "Gallivanting with Campbell. *Orlando* and Biography". U: *VITA & VIRGINIA*. Oxford University Press.

Whitworth, Michael (2000) "Virginia Woolf and modernism". U: Roe, Sue i Sellers, Susan (ur.) THE CAMBRIDGE COMPANION TO VIRGINIA WOOLF. Cambridge: Cambridge University Press.

Woolf, Virginia (2000) ORLANDO: životopis. Zagreb: Vuković & Runjić.

Woolf, Virginia (2003) VLASTITA SOBA. Zagreb: Centar za ženske studije.

Woolf, Virginia (2004) TRI GVINEJE. Zagreb: Centar za ženske studije.

Yuval-Davis, Nira (2004) ROD I NACIJA. Zagreb: Ženska infoteka.

075

